

OLDOS HAKSLİNİN “YENİ CƏSUR DÜNYA” ƏSƏRİNDƏ TEXNOLOJİ NƏZARƏTİN ETİK NƏTİCƏLƏRİ

Nübar Məcid qızı Ağalarova

Xəzər Universitetinin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı

ORCID: 0009-0005-7055-7984

E-mail: Nubar.Agalarova@khazar.org

Açar sözlər: texnoloji nəzarət, etika, distopiya, azadlıq, süni xoşbəxtlik

Ключевые слова: технологический контроль, этика, дистопия, свобода, искусственное счастье

Key words: technological control, ethics, dystopia, freedom, artificial happiness

Bu məqalə Oldos Haxslinin “Yeni Cəsur Dünya” əsərində texnoloji nəzarətin etik nəticələrini təhlil edir, texnologiya ilə yaradılan xoşbəxtliyin azadlığı, fərdiliyi və mənəvi dəyərlərin necə aradan qaldırdığını göstərir. Haxslinin distopiyasında cəmiyyət tamamilə “icma, bərabərlik, sabitlik” üzərində qurulub ki, bu da genetik mühəndisliyi, hipnopaediya və hissləri məhdudlaşdıran soma adlı dərmanın müntəzəm istifadəsini əhatə edən texnoloji yeniliklərdən istifadə etməklə əldə edilə bilər. Əsərdəki əsas məqamların araşdırılması vasitəsilə bu məqalə göstərir ki, texnoloji nəzarət və manipulyasiya nəticəsində insan şəxsiyyətinin, azad iradənin, etik dəyərlərin və mədəniyyətin məhv edilməsi bu günkü müasir dünyada geniş şəkildə müzakirə olunan məsələlərdəndir.

XXI əsrdə baş verən texnoloji inkişaf həyat, insanlıq və əxlaq haqqında olan anlayışımızı dəyişdirib. Süni intellektin, genetik mühəndisliyinin və nəzarət sistemlərinin insan həyatı və davranışı üzərində daha çox güc qazandıqca, nəzarət, azadlıq və etik məsuliyyətlə bağlı suallar meydana gəlir. Ədəbiyyat tez-tez bu narahatlıqları qabaqcadan hiss edir və xüsusən distopik ədəbiyyat texnoloji nəzarətin qaranlıq nəticələrini araşdırır. 1932-ci ildə, Oldos Haxslinin “Yeni Cəsur dünya” romanı ədəbiyyat tarixində yeni bir səhifə açdı. 1959-cu ildə Haxsli “Yeni Cəsur Dünya” romanına görə Amerika İncəsənət və Ədəbiyyat Akademiyasının Fəxri Mükafatını qazandı. Distopik ədəbiyyatın ən məşhur romanlarından biri olan “Yeni Cəsur Dünya”-da Haxsli, Bokanovski Prosesi və Pavlov şərtləndirməsi vasitəsilə sabitlik üçün tərtib edilmiş bir cəmiyyət yaradır. Roman, 2540-cı ildə Dünya Dövlətində London şəhərinin təsviri ilə başlayır. Burada vətəndaşlar süni şəkildə olaraq butulkalarda yetişdirilir və doğulduqdan etibarən, fərdlər xüsusi kastalara genetik olaraq dizayn edilir və uşaqlıqdan beyin yuma proqramları istifadə edilərək onların intellekt və cəmiyyətdə vəzifələri əvvəlcədən müəyyən edilir. Dünya Dövlətində həyat rahat və asandır. Hər kəs müəyyən edilmiş nizamla ciddi şəkildə riayət edir. Bu yerdə Forda Tanrı kimi ibadət olunur. Emosional narahatlıq, intellektual maraq, ailəvi bağlar və incəsənət aradan qaldırılır, insanlara sevinc və zövq gətirmək üçün istifadə olunan dərman-Soma, hər kəsin istəyi ilə istənilən vaxt sonsuz miqdarda təqdim olunur.

Texnologiya ilə yaradılmış süni xoşbəxtlik: Əsərdə əsas etik məsələlərdən biri azadlığın boğulmasıdır. “Yeni Cəsur Dünyada” texnologiya sayəsində insanların taleləri öncədən proqramlaşdırılır və onlar bu proqram çərçivəsindən kənara çıxa bilmirlər. Bu cəmiyyətdə insanların azad olmalarına gərək qalmır, çünki onlar öz həyat tərzləri ilə çox məmnundurlar. Soma gündəlik həyatda istifadə olunan bir dərmandır və bu maddə mənfi yan təsirlərdən məhrumdur.

Vətəndaşlar təşviqedici situasiyalarla qarşılaşdıqda, öz beyinlərini təzələmək üçün onlara “soma istirahəti” etmələri tövsiyə edilir. Həmçinin, onlar “həmrəylik xidməti” adlanan mütəmadi toplanışda iştirak edirlər və insanlar bir araya gələrək soma qəbul edirlər. Bu maddə həmçinin vətəndaşları Dünya Dövlətindəki çətinliklərdən xəbərsiz saxlamaq, onları məmnun etmək və narazılıq ya da üsyan hisslərini dayandırmaq üçün bir vasitə kimi fəaliyyət göstərir; “həmişə əlinizin altında soma, şirin soma həbləri var. Yarım qram qəbul et və özünə fasilə ver. Bir qram qəbul et, daha dərinliyə baş vur. İki qram səni möhtəşəm Şərqi rüyalarına, üç qram isə səni Aya, fəzanın xoşbəxt qaranlıq əbədiyyətinə aparar” (Yeni Cəsur Dünya, s.64). Soma, insanları sadəcə olaraq, problemləri və ya hiss etdikləri hər hansı bir mənfi emosiyayı düşünmək məcburiyyətində qalmadıqları başqa bir reallığa aparır. Bu insanlar mənfi olmayan heç bir şey haqqında fikirləşmir və buna görə də, dərin düşünə bilmirlər. Əsərin digər qəhrəmanlarından fərqli olaraq Bernard əsil azadlığın necə olduğunu dadmaq istəsə də o bu cəmiyyətin qanunlarından kənara çıxıb bilmir: “əgər mən qul kimi formalaşdırılmaq əvəzinə bacarsaydım və ya azad olsaydım” deyərək o, Lenaynaya azad olmaq istəməzdindənmi sualını verdikdə Lenayna belə cavab verir: “Mən onsuz da azadam. Sevinməkdə, kef çəkməkdə azadam. İndi hamı xoşbəxt dir” (Yeni cəsur Dünya, səh 93). Yalnız sistemdən kənarda yetişən Vəhşi Con aydın bir etik etirazı ifadə edir. Vəhşi Con insanlığı maşınlarla çevrilməkdən xilas etmək və onları oyatmaq qərarına gəlir, çünki o düşünür ki, bu soma təhlükəlidir, insanların azadlığını məhdudlaşdırır və hətta insanları köləyə çevirir. O, həmçinin hesab edir ki, insanları somanın təsirindən azad edərək onları azad edə bilər: “Doğrudanmı, siz azad olmaq, insan olmaq istəmirsiniz? Yoxsa siz azadlığın, insan olmağın nə olduğunu başa düşmürsünüz? Başa düşmə bilmirsiniz? Mən bunu sizə başa salaram və istəməsiniz də, sizi azad edəcəyəm”. (Yeni Cəsur Dünya, s.204) Onun mənəvi vasitəçiliyi nəticədə cəmiyyət tərəfindən rədd edilir və onun intiharı tam şərtlənmiş bir dünyada etik yaşayışın mümkünsüzlüyü haqqında qaranlıq bir şərhə çevrilir.

Azad iradənin ləğvi və manipulyasiya; insanların azadlığını boğan səbəblərdən biri də onların heç vaxt yalnız qalmamasıdır. Vəhşi Con ilə söhbət edərkən, həkim ona belə deyir: “Bizim cavanlar hissiyyat kinozallarında əylənə bilirlər. Xəlvətə çəkilməklə bağlı əyləncələr bizdə təşviq edilmir” (Yeni Cəsur Dünya, s.160). Bu cəmiyyət tənha qalmağı təşviq etmir, çünki insanlar tək qaldıqda öz daxili düşüncələrinə qapılı və daha dərin düşünə bilirlər. Həmçinin təkbaşına qalmaq hökumətin insanların fəaliyyətlərini tənzimləməsinə çətinləşdirə bilər. Bu səbəbdən bütün tək fəaliyyətlər qadağan edilir və nifrət hissi ilə baxılır. Bernarddan danışarkən Lenaynanın dostu Fanni “o, vaxtının çoxunu tək keçirir- tək” cümləsini dəhşətlənərək qeyd edir. Əgər insanlar hər zaman başqalarının yanında olmağa məcbur edilərlərsə onların heç vaxt müxalif hərəkətlər etmək imkanı olmayacaq. Tənha olmaq əleyhinə aparılan bu təbliğat əslində Dünya Dövlətinin öz vətəndaşlarının daimi görünməsinə təmin edən bir metoddur.

Dünya dövlətində cəmiyyət kasta sistemi üzərində qurulmuşdur. Hər bir sinif fərqli rənglərlə müəyyən edilir. Əsas siniflərə Alfalar, Betalar, Qammalar, Deltalar və Epsilonlar daxildir. Kasta sistemi sosial sabitliyi və nəzarəti təmin etmək, fərdləri doğuşdan etibarən müəyyən rollara uyğun təyin etmək, eyni zamanda əvvəlcədən müəyyən edilmiş kateqoriyalar əsasında onların incəsənət və yaradıcılıq imkanlarını məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə yaradılmışdır. Alfa embrionları Dünya Dövlətində liderlər və ziyalılar olmaq üçün yaradılmış, hər bir sonrakı kasta bir qədər azaldılmış fiziki və intellektual imkanlara malik olmaq üçün şərtləndirilir. Qeyri-intellektual sinif kimi təsnif edilən deltalar, kitablar kimi bilik mənbələrinə qarşı nifrət inkişaf

etdirməyə şərtlənirlər. Bir misalda, direktor tibb bacılarına körpələri hazırlanmış çiçəkləri və kitabları görə biləcəkləri yerə yerləşdirməyi tapşırır. Uşaqlar bu cəlbəedici əşyalara tərəf sürünməyə başlayanda direktor onlara çatdıqda elektrik cərəyanının vurulması üçün signal verir. Bu, onların üzlərinin sıxıntı içində əyilməsinə səbəb olur, onlara gözəllik, ədəbiyyat və təbiət axtarışlarından qaçmağı effektiv şəkildə öyrədir. Sosial sabitliyi təmin etmək üçün olan digər üsul hipnopaediya, yəni yuxuda olarkən tədris etmə metodudur. Uşaqlıqdan insanların “Hər kəs hamıya aiddir” və “Təmir etməkdən daha yaxşı bitirməkdir” kimi şüarlarla qidalanması təmin edilir. Bu mesajlar şüurlu şəkildə fərqi olmadan istəkləri, düşüncələri və sədaqətləri formalaşdırır. Bu texnika əxlaqi düşüncə imkanını aradan qaldırır. Bu onu göstərir ki, Həksli dünyasında insanlar yetişdirilmir – onlar proqramlaşdırılır. “Yeni Cəsur Dünya”-da hökumət və Mustafa Mond kimi liderlər vətəndaşlarının sistemə ürəkdən inanmasını təmin edən diqqətli beyin yuyulması yolu ilə problemsiz və asan işləyən bir cəmiyyəti qururlar. Hipnopediya metodundan istifadə edərək vətəndaşlarını bəzi şeylərə inanmağa məcbur edir. Məsələn, Beta sinfinə aid olan uşaqlar gecə yuxuda Epsilonlar onlardan da pisdirlər. Onlar səfehdir, nə yazmaq, nə də oxumaq bilirlər... Nə yaxşı ki, mən Betayam” (Yeni Cəsur Dünya, s.41). Bu, hökumətin vətəndaşlarının ətrafdakı şeyləri qiymətləndirmələrinin qarşısını almaq üçün istifadə etdiyi bir metoddadır. Bu fikirlər onlara erkən yaşdan aşılındığı üçün heç kim onları sual etməyə düşünmür. Buna görə də, heç bir refleksiya və ya təhlil yoxdur. Məsələn, beta sinfinin heç bir üzvü dayanıb düşünmür ki, “nə üçün epsilonlar o qədər pisdirlər? Mənim beta olmağım niyə yaxşıdır?” Bu insanlara sadəcə inanmağı və sual etməməyi öyrədilir. Öz vəziyyətlərini qiymətləndirmə qabiliyyətinin olmaması hökumətə gizli və incə təzyiqlərini davam etdirmək imkanı verir.

Əsl insan münasibətlərinin texnologiya ilə əvəz olunması: Bu əsər texnoloji sistemlərin ənənəvi etik çərçivələri necə dağıtdığını araşdırır. Yeni cəsur dünyada “hər kəs başqalarına aiddir”, tək-həyat yoldaşı olmaq və ya monoqamiya qeyri-normal hal kimi qəbul edilir. Həksli romanının ön sözündə nikah haqqında yazmışdır: bir müddət sonra evdə it saxlamaq üçün pulla alınan icazə kimi, nikah bağlamağa da bir illik icazə almaq lazım gələcəyini proqnozlaşdırır. Eyni anda bir neçə sevgiliyə sahib olmaq, indi bir neçə heyvana sahib olmaq qədər qanuni olacaq. Dünya Dövlətində sevgi qadağandır, çünki bu güclü emosiyalara səbəb ola və sosial sabitliyi təhlükə altına ala bilər. Əsərdə ailə anlayışı tamamilə ləğv olunub. Sevgi, ana-övlad münasibətləri və səmimi bağlar yoxdur. İnsanlar arasındakı münasibətlər texnoloji və ideoloji nəzarət altındadır. Burada insanın təbii emosional ehtiyaclarını süni şəkildə bastırmaqla mümkün olur. Valideynlik pis bir şeyə çevrilmişdir. Uşaqlar süni olaraq dünyaya gəldikləri üçün valideyn sevgisindən məhrumdurlar. Ana termini indi utancvericidir. Bu dünyada ailə, ana kimi sözlər insanlara yad və qeyri-etik kimi səslənir və monoqamiyaya qarşı çıxılır. Lenayna ana olmağı ədəbsiz hesab edir. O, iki gənc qadının uşaqlarını əmizdirməsi mənəviyyatını qorxu ilə qarşıladı və üzünü döndərdi. O, heç vaxt həyatında bu qədər ədəbsiz bir şey görməmişdi. İnsanlar diridoğan anaya malik olmağı və ailədə yaşamağın necə nələliyi olduğunu düşünlər. Mustafa Mond öz nitqində “doğma ev” deyilən bir məfhum olduğunu və onun necə iyrənc və mənfur olduğunu izah edir: “Fiziki baxımdan olduğu kimi, doğma ev elə mənən də iyrənc və mənfur idi. Psixoloji cəhətdən ora çirkab quyusu idi. Bir araya sıxılmış talelərin qarşılıqlı ixtilafından qızmış, mənəvi duyğulardan üfunət qoxuyan dovşan yuvasını xatırladırdı. Ağlını itirmiş kimi öz uşaqları üstündə əsən ana, eynən balalarını himayə edən pişik kimi” (Yeni cəsur dünya, s.

49) Beləliklə, Haksli bu soyuq cəmiyyətin altında gizli bir etika boşluğu olduğunu, texnologiyanın insani münasibətləri əvəz edə bilməməsini və emosional bağlar olmadan cəmiyyətin mənəvi baxımdan dağılmağa məhkum olduğunu göstərməyə çalışmışdır.

Mədəniyyətin və incəsənətin məhdudlaşdırılması: Etik problemlərdən biri də hər bir fərdin öz yaradıcılığını və düşüncəsini sərbəst ifadə etmək hüququna malik olmamasıdır. Buna görə də “Yeni Cəsur Dünya”da incəsənət məhv edilir; Şekspir, klassik poeziya və dərin musiqi kimi emosional sənətlər qadağandır, çünki onlar köhnə hesab olunurlar. Vəhşi Con Mustafa Mondan niyə Şekspirin oxunması qadağan olunduğunu soruşanda, Mustafa Mond cavab verir: “Çünki bu köhnədir, bu əsas səbəbdir. Burada köhnə şeylərə heç bir ehtiyacımız yoxdur. Biz adamlarımızın köhnə şeylərə aludə olmasını istəmirik. Onları yeniliklər cəlb etməlidir” (Yeni Cəsur Dünya, 209). Digər tərəfdən Mustafa Mond düşünür ki, incəsənət güclü emosiyalar yaradır ki, bu da qeyri-sabitliyə səbəb ola bilər və incəsənət sabitliyi əldə etmək üçün qurban verilməlidir; “Amma sabitlik xatirinə biz qurbanlara gedirik. Biz seçim qarşısında qaldıq; bir zamanlar yüksək incəsənət adlandırılan məhfumla xoşbəxtlik arasında. Biz yüksək incəsənəti qurban verdik. Əvəzində bizim duyğulu filmlərimiz var” (Yeni Cəsur Dünya, s.211) “Yeni Cəsur Dünyada” insanların özlərini ifadə etməsi yol verilməzdir. Bernard və istedadlı yazıçı Helmholtz Vatson kimi personajlar, real hisslərdən məhrum bir cəmiyyət içində yaradıcılıq qabiliyyətlərini istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Həm Bernard, həm də Helmholtz özlərini kənarda qalanlar kimi hiss edirlər, gerçək hisslər yaşamaq arzusundadırlar, amma öz həqiqi hisslərini ifadə etməkdə məhdudlaşdırılmış hiss edirlər. Bunun riskli olduğunu başa düşürlər, çünki onlar daim izlənilir və eşidilmək təhlükəsi altındadırlar. Helmholtz deyir: “Bəzən duyduğum qərribə bir hissi düşünürəm, əhəmiyyətli bir şey demək və bunu demək gücüm olduğunu hiss edirəm, amma bu nədir bilmirəm və bu gücdən heç bir şəkildə istifadə edə bilmirəm” (Yeni Cəsur Dünya, s.75). Nəticədə, burada sənət başqa bir idarəetmə alətinə çevrilir. İncəsənət universal insan hisslərinin, məsələn, tənhalıq, həsrət və məqsəd axtarışı kimi göstərilir. “Yeni Cəsur Dünya”da, yalnız Vəhşi Con yaşadığı süni, steril cəmiyyətdən fərqli olaraq öz arzusunu ifadə etmək üçün Şekspirin əsərlərindən istifadə edir və əsil insani dəyərlərə malik olan bir cəmiyyətdə yaşamaq istəyir. Onun vurğuladığı kimi “Mən rahatlıq istəmirəm. Mən Allahla, poeziya, əsl təhlükələrlə üzləşmək, azadlıq, xeyirxahlıq və günahla yaşamaq istəyirəm” (“Yeni Cəsur Dünya”, s.230). Gerçək həyata olan bu həsrət, azadlığın mühəndis xoşbəxtliyi ilə əvəzlənmiş bir cəmiyyətin mənəvi dəyərini açıqlayır.

Nəticədə Oldos Hakslinin “Yeni Cəsur Dünya” əsəri texnologiyanın və digər yeni ideyaların insan həyatını yaxşılaşdırmaq üçün deyil, onu idarə etmək və insanlıqdan çıxarmaq üçün istifadə edildiyi distopik bir gələcəyi təqdim edir. Əsər, soma ilə yaradılmış süni xoşbəxtliyi real insani hisslərdən, sabitliyi azadlıqdan və rahatlığı həqiqətdən üstün tutmağın etik təhlükələrini göstərir. Bu araşdırma göstərir ki, Haksli bu roman vasitəsilə təkcə texnologiyanın özünü qarşı çıxmır eyni zamanda ondan sui istifadənin etik nəticələrini də tənqid edir. Dünya Dövlətinin vətəndaşları ağır və iztirablardan azaddırlar, lakin onlar tam bir insan mövcudluğu üçün vacib olan məqsədlilik, düşüncə və sevgi kimi keyfiyyətlərdən məhrumdurlar. Biotexnologiya və rəqəmsal nəzarətin sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə “Yeni Cəsur Dünya” ciddi bir etik xəbərdarlıq olaraq qalır. Bu, oxucuları texnologiyanın nəyə qadir olduğunu deyil, eyni zamanda onun nə etməli olduğunu və hansı mənəvi qiymətə başa gələcəyini düşünməyə çağırır. Beləliklə, roman

göstərməyə çalışır ki, düzgün texnoloji irəliləyişlər azadlıq, ləyaqət və etik dəyərləri qorumaqla həyata keçirilməlidir.

Problemin aktuallığı. Bu əsərin yazılmasından 93 il keçsə də texnoloji inkişafın insan həyatına dərin təsirlərini araşdırmaq müasir dövrün də əsas məsələlərindən biridir.

Problemin elmi yeniliyi. “Yeni Cəsur Dünya” əsərindəki texnoloji nəzarət formalarının müasir etik məsələlərlə – süni intellekt, genetik dəyişikliklər və fərdi azadlığın məhdudlaşdırılması ilə əlaqələndirilməsindədir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalə texnoloji nəzarətə dair etik düşüncəni gücləndirir və süni intellekt, genetik müdaxilə, rəqəmsal nəzarət kimi sahələrdə qərarların verilməsində istinad mənbəyi ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Oldos Haksli “Yeni Cəsur Dünya”.
2. Lela Zhamurashvili. “Dehumanized society in Aldous Huxley’s Brave new world”. 2014.
3. Molly Keisman. Power and Control in Brave New World and 1984, Denison University. 2016.
4. Bursha Aslan. “Escaping from modern chaos; Brave New World”, JOMOPS-2020/ Volume; 1/Issue; 2, 2020.
5. Hanyue Kuang. Deconstructing Utopia: Discussion of the Theme of Brave New World, Boston College, Boston, 02101-02117, America. 2022.

N.M. Ağalarova

Oldos Hakslinin “Yeni cəsur dünya” əsərində texnoloji nəzarətin etik nəticələri Xülasə

Bu məqalə Oldos Hakslinin “Yeni Cəsur Dünya” əsərində texnoloji nəzarətin etik nəticələrini təhlil edir, texnologiya ilə yaradılan xoşbəxtliyin azadlığı, fərdiliyi və mənəvi dəyərlərin necə aradan qaldırıldığını göstərir. Hakslinin distopiyasında cəmiyyət tamamilə “icma, bərabərlik, sabitlik” üzərində qurulub ki, bu da genetik mühəndisliyi, hipnopaediya və hissləri məhdudlaşdıran soma adlı dərmanın müntəzəm istifadəsini əhatə edən texnoloji yeniliklərdən istifadə etməklə əldə edilə bilər. Əsərdəki əsas məqamların araşdırılması vasitəsilə bu məqalə göstərir ki, texnoloji nəzarət və manipulyasiya nəticəsində insan şəxsiyyətinin, azad iradənin, etik dəyərlərin və mədəniyyətin məhv edilməsi bu günki müasir dünyada geniş şəkildə müzakirə olunan məsələlərdəndir.

Н.М. Агаларова**Этические последствия технологического контроля в романе Олдоса Хаксли
“О дивный новый мир”****Резюме**

Эта статья анализирует этические последствия технологического контроля в произведении Олдоса Хаксли “О дивный новый мир”, демонстрируя, как созданное технологией счастье уничтожает свободу, индивидуальность и моральные ценности. В дистопии Хаксли общество полностью построено на “сообществе, равенстве, стабильности”, что может быть достигнуто с помощью технологических новшеств, включающих регулярное использование генетической инженерии, гипнопедии и препарата под названием сомы, который ограничивает чувства. Через исследование ключевых аспектов произведения эта статья показывает, что уничтожение человеческой индивидуальности, свободной воли, этических ценностей и культуры вследствие технологического контроля и манипуляции является одной из широко обсуждаемых тем в современном мире.

N.M. Agalarova**The ethical implications of technological control in Aldous Huxley's
“Brave New World”****Summary**

This article analyses the ethical implications of technological control in Aldous Huxley's “Brave New World”, demonstrating how the happiness created by technology undermines freedom, individuality, and moral values. In Huxley's dystopia, society is entirely built on “unity, togetherness, stability”, which can be achieved using technological innovations that involve genetic engineering, hypnopaedia, and the regular use of a drug called soma that limits emotions. Through the examination of key points in the work, this article shows that the destruction of human personality, free will, ethical values, and culture as a result of technological control and manipulation is among the issues widely discussed in today's modern world.

Redaksiyaya daxil olub: 02.09.2025